

HUSHÅLL OCH STADSGEMENSKAP

i reformationstidens Malmö, ca 1525-1540

Teol.dr. Sinikka Neuhaus, kyrkohistoria

63

I denna artikel vill jag visa på kopplingen mellan hushållet och stadsgemenskapen under den tidiga reformationsprocessen i Malmö och den sociala kraft som utgick från livet i hushållet, ett liv i vars centrum äktenskapet mellan husbonden och dennes hustru fanns. De sociala relationerna inom stadsgemenskapen var beroende av hur människor kunde förverkliga sina projekt med hushållet som bas. Draget till sin spets kan man säga att stadsgemenskapen var summan av dess hushåll, med det förbehållet att hushållsmedlemmar även ingick i en mängd andra sociala konstellationer, såsom skrän och gillen.

I det senmedeltida danska samhället och vid tiden för reformationen bestod en familj som regel av två äkta makar och deras barn. Som familj levde man i en hushållsgemenskap som även kunde inbegripa någon piga och sven. En hög dödlighet gjorde att äldre generationer inte ingick i hushållet på samma sätt som under senare tider och det var inte ovanligt att familjekonstellationer ändrades när en mor eller en far gick bort. Nästan alltid gifte den kvarvarande maken eller maken om sig.

I det hem som gränsade till arbetsplatsen levdes livet ofta i ett större rum med väggfasta bänkar och bord. Under 1500-talet går det att märka en förändring mot en friare möblering och vissa grupper av välbeställda borgare började avskilja delar av bostaden för särskilda funktioner. Det kunde vara ett särskilt sovrum, en mer offentlig del där gäster kunde tas emot, kök och kanske ett brygghus eller liknande. Även toalettbestyren förflyttades allt mer från det fria till särskilda avträden. Mer och mer gick det således att dra sig undan det offentliga in i en mer privat miljö, även om ordet privat på många sätt leder tankarna fel. Enskilda hushållsmedlemmar var alltid insatta i ett sammanhang som konstituerades av samhörigheten med andra och hushållet som social enhet måste förstås som en gestaltning i mindre format av den sociala ordning som gällde för hela stadsgemenskapen.

[I]ngen skall sitta och dricka brännvin under predikan om söndagen eller andra högtidsdagar.

I Bibelns berättelser fanns förebilderna för livet i hushållet. Det förekom att man dekorerade väggarna i bodar och gårdar genom att måla upp bibliska motiv. Humanisten och boktryckaren Christiern Pedersen, som var verksam i Malmö från 1532, påbjuder dessa målningar i en av sina skrifter och menar att det är nyttigt för lekfolk att låta måla historier ur Bibeln på hemmets väggar. På detta sätt kunde människan få del av Guds ord och så besinna och komma ihåg Guds välgärningar, ord och lärdomar. Som medlem av ett hushåll var den enskilda människan inte endast insatt i hushållets bestämda roller, relationer och ansvarsområden utan även i bibliskt formade föreställningar om innebörden av detta liv.

Hushållet var hierarkiskt ordnat på samma sätt som staden och landet var det. Inte desto mindre var det gemenskapen mellan den gifta mannen och kvinnan som lade grunden för såväl livet i hushållet som för hela samhällsordningen. Denna gemenskap med dess olika dimensioner uttrycktes i rättsligt material genom frasen ”säng och säte, disk och duk”. Sängen representerade de båda makarnas sexuella gemenskap och sätet den gemensamma bostaden. Disk var det samma som bord och representerade den gemensamma hushållningen ur ett ekonomiskt perspektiv och duken själva måltidsgemenskapen kring det man hade att sätta fram på bordet.

Husfadern stod som en garant för hushållets ekonomi och var formellt sett den som skulle ingå köpeavtal. 1534 infördes en regel i Malmö som sade att det var hufadern som skulle handla för hushållets räkning och den anbefallna platsen för handeln var torget. Ingen mans hustru, dräng eller piga skulle bege sig till köpmännens gårdar eller till böndernas vagnar och köpslå såvida inte husbonden hade lovligt förhinder eller var bortrest. Detta säger lika mycket om rådets syn på hur det borde förhålla sig i staden som om hur det faktiskt kunde gå till. Det finns också material som visar hur hustrun kunde inräknas i mannens formella status som hushållets företrädare och exempel på hur en kvinna kunde företräda sin man i rättsliga sammanhang. Den formella ordningen i hushållet och för hushållsmedlemmarnas agerande inom stadsgemenskapen hölls allt som oftast öppen för en pragmatisk tillämpning, detta så länge människors handlande inte uppenbart bröt mot ordningen.

Ett epitet som använts om såväl gifta män som kvinnor är att de är en "äkta stallbroder" till sin maka eller make. I en mer formell bemärkelse kunde det sägas att någon var en god, ärlig, kristlig eller redlig "danneman" respektive "dannekvinn". Dessa epitet tillkom var och en som utifrån sitt sociala sammanhang kunde uppfattas som moraliskt tillräknelig. Hur du skötte din roll inom hushållsgemenskapen hade stor betydelse för hur du blev accepterad inom stadsgemenskapen där detta att vara en god danneman eller dannekvinn var liktydigt med ett formellt erkännande av en slags medborgerlig status. Att det hette "danneman" och inte "malmöman" antyder att denna status var något du kunde göra anspråk på även utanför stadens gränser, till exempel som handelsresande i andra delar av det danska riket.

Om en man som inte var född i en köpstad formellt ville tillhöra dess borgerskap kunde giftermål med en infödd kvinna vara ett möjligt alternativ. När kungen 1446 angav regler för borgerskap i Malmö rymde dessa ett krav om att utländska köpmän som ville bli upptagna som borgare i staden måste svära staden trohet, gifta sig med någon där samt bo där i minst tre år. Syftet var att hindra skattesmitning, men detta säger dessutom något om hur äktenskap och hushållsliv var knutet till livet som borgare i staden. Ett annat exempel på hur stadsrådet kunde reglera familjeangelägenheter är i samband med arvsskiften. I lägen där släktingar gjorde upp om arv över huvudet på barn vars föräldrar avlidit, finns från 1503 och framåt sådant som tyder på att rådet försökt förhandla fram hållbara konsensuslösningar som säkrat barnens framtid och tillgångar i staden.

Vad dessa och liknande exempel visar är att hushållets inre relationer hängde nära samman med de yttre relationer som människor och grupper hade till varandra i staden. Tillhörigheten till ett hushåll var förutsättningen för att du framgångsrikt skulle kunna inlemmas i stadsgemenskapen. På motsvarande sätt uppfattades stadsgemenskapens framgång som beroende av att människor framgångsrikt kunde fullgöra sina uppgifter i ett hushåll. Vad den enskilde gjorde inom hushållet det gjorde han eller hon mot staden, och tvärtom, vad någon uträttade i staden det uträttade han eller hon som representant för sitt hushåll.

På detta sätt utgjorde hushållen en betydande social kraft inom den stadskultur som fanns i Malmö vid tiden för reformationen. Det som gagnade hushållsgemenskapen gagnade staden och tvärtom. Dessa beroendeförhållanden mellan livet i hushållet och livet i staden kan beskrivas utifrån sociala, religiösa, ekonomiska och rättsliga aspekter. Men de kan också beskrivas som erkännanderelationer. De primära relationerna inom ett hushåll var förutsättningen för människors rättsliga erkännande i stadsgemenskapen som

moraliskt tillräkneliga. Den solidaritet som någon kunde räkna med utanför hushållet, i skrän och gillen, var på liknande sätt starkt betingad av hur individen tog sitt ansvar utifrån sin roll som hushållsmedlem.

I samma mån som livet i hushållet utgjorde stadens självklara livsform kunde den som levde sitt liv utanför ett hushåll bli misstänkliggjord och få sin tillhörighet till och lojalitet gentemot stadsgemenskapen ifrågasatt. Detta förhållande speglas i en förordning från 1549, då reformationen hade genomförts, och som finns införd i *Malmö Stadsbög 1549-1559*. I denna betonas som det första att ingen skall sitta och dricka brännvin under predikan om söndagen eller andra högtidsdagar. Under predikan fick ingen heller vara ute och gå på gatan eller spatsera runt i kapellet bakom koret. Den som bröt mot detta skulle straffas. Nästa punkt handlar om att alla ungarlar och lediga tjänstekarlar skulle komma till rådhuset för att där inför borgmästare och råd svära trohet mot det kungliga majestätet och Malmö stad. I annat fall skulle de förvisas från staden. I likhet med detta skulle alla ogifta pigor som hade sig själva att försörja inneha en tjänst. Annars skulle de förvisas från staden.

Förordningens inledningsvis så starka betoning av predikan ställer hörandet av denna i kontrast till de levnadssätt som därefter framställs som oönskade och i behov av åtgärder. En ogift man eller kvinna utan plats i ett hushåll stod utanför den stadsgemenskap som hörandet av Guds ord tänktes skapa. De disciplinerande straffen kan beskrivas som en solidaritet med tvång och som ett uttryck för att den enskildes leverne var en viktig angelägenhet för hela stadsgemenskapen. Liksom epiteten danneman och dannekvinnor rymmer en koppling mellan hushåll, stad och rike så finns denna koppling i negativ bemärkelse i den trohetsed som den misstänkliggjorde ungarlen utan tjänst skulle svära gentemot stad och kung.

Förvisning anges som straff i flera rättsärenden som rör misshälligheter i äktenskap och hushåll. Att missbruka den roll som tillkom en inom hushållet kunde i värsta fall innebära att man förverkat sin plats inom stadsgemenskapen. Men detta var som regel det strängaste straffet i en rad av möjliga påföljder. Om saken t ex gällde kvinnomisshandel kunde mannen första gången detta blev till ett rättsärende få lova inför rådhusrätten att uppträda som en ärlig kristlig man mot sin hustru och att hon skall få råda i hemmet som en dannekvinnor bör få. Den 22 november 1529 tvingades exempelvis Anders Kieldesmidt lova att han skulle fara kristligt och redligt fram med sin hustru som en danneman bör göra. Eftersom Anders inte lyckades hålla sitt löfte hamnade han åter inför rådhusrätten den 11 juli 1530. Denna gång fick fyra dannemän träda in och garantera att Anders Kieldesmidt inte skulle få komma in i sitt hus utan hustruns medgivande. Straffskalan som gällde var alltså först avgivande av löften, sedan att bli portad från sitt hem och först därefter kunde förvisningsstraff komma ifråga. Värt att notera är att domarna inte är särskilt formelartade utan att varje enskild dom tycks anpassad efter situationen.

Det starka behovet av att bli erkänd som en god äkta stallbroder och som en ärlig och kristlig danneman eller dannekvinnor öppnade för risken att bli förvägrad just sådana erkännanden.

Det starka behovet av att bli erkänd som en god äkta stallbroder och som en ärlig och kristlig danneman eller dannekvinnor öppnade för risken att bli förvägrad just sådana erkännanden. I exemplen ovan har jag velat visa hur människor genom att leva ett klandervärt liv inom eller utanför hushållsgemenskapen riskerade sin formella tillhörighet till stadsgemenskapen. Detta att rådhusrätten återkommande verkar ha tagit hänsyn till de enskilda omständigheterna och personerna som varit inblandade i olika rättsfall är ett tecken på att den samhälleliga solidariteten var stark och inriktad mot att finna framtidsinriktade

konsensuslösningar, till gagn för såväl enskilda människor som stadsgemenskapen. Detta var en tid då mellanmänskliga relationer etablerades ansikte mot ansikte och inte genom förmedlande strukturer så som i senare tider. På motsvarande sätt blev även de rättsliga lösningarna starkt situationsbundna och knutna till enskilda människors förmågor.

Men just människors behov av att bli erkända som goda hushållsmedlemmar och tillräkneliga stadsborgare gjorde också att detta behov kunde kränkas, genom andras beskyllningar och aktiva misstänkliggöranden. Beskyllningarna avsåg att sätta den beskyllde ur spel inom det sociala livet. Det omedelbara hotet för den ärekränkte utgjordes inte i första hand av eventuella rättsliga sanktioner utifrån beskyllningen. Faran låg i konsekvenserna för möjligheten att verka inom den sociala gemenskapen.

Att bidra till en väl fungerande social gemenskap kan även sägas ha varit de evangeliska predikanternas generella ambition med den förkunnelse och de evangeliska ordningar som infördes i Malmö. I *Malmöboken* från 1529 redogör reformatorn Peder Laurentsen för hur reformationen genomförts i Malmö. I redogörelsen inrymmer han ett försvar för de nya ordningarna och han motiverar på vilket sätt de är nyttiga för befolkningen. Här finns beskrivningar av gudstjänstfirandet som i likhet med de bibliska motiven som målades på väggar i bodar och gårdar tänktes bidra till att skapa en religiös struktur i tanke, tid och rum för livet i hushållet. Det är inget mindre än idealet av en ny evangelisk samhällsordning som Laurentsen tecknar och *Malmöboken* är på det hela taget en bra ingång till vad malmöreformatorerna och rådsmedlemmarna tänkte att de gjorde när de drev de reformatoriska förändringarna i Malmö.

I malmöreformatorernas skrifter kontrasteras äktenskapet mot livet i klostret och beskrivs som det naturliga levnadssättet till skillnad från celibatet. Laurentsen framhåller att det inte är någon större synd i att gifta sig än vad det är i att äta och dricka när man är hungrig och törstig. Inte ens präster och biskopar klarar att leva utan kvinnor. Även reformatorn Frants Vormordsen gör denna jämförelse. Människan är skapad med en naturlig kärlek till sin mage och med ett begär till att avla barn. På detta sätt framstår även dessa reformatorers tänkande som grundat i tidens humanistiska strömningar. Det som är människans naturliga behov, det som ryms i frasen ”säng och säte, disk och duk”, erkänns som syndfritt och livet i äktenskapet framhålls som det goda livet.

Betydelsen av hushållen för stadsgemenskapen framgår av rådets och rådhusrättens försök att upprätthålla och värna de ordningar som hushållsgemenskapen byggde på. Tendensen är att rådhusrätten försökt finna pragmatiska, konsensusinriktade och framtidsorienterade lösningar för att hushållen, och genom dem stadsgemenskapen, skulle kunna fortbestå. I detta sammanhang har de evangeliska predikanternas teologi utgjort en betydande resurs. Genom en retoriskt utformad teologi och förkunnelsen av Guds ord försökte de svara mot det liv som levdes i hushållen. I staden kunde de ge mening åt de sociala ordningar som värnade såväl hushållen som staden. Teologin som sådan rymde ett erkännande av att livet i hushållet, såväl som i staden, var ett fullvärdigt kristet liv, detta i opposition mot klosterlivet och klerikala privilegier.

ATT LÄSA OM MALMÖ UNDER REFORMATIONSTIDEN

Neuhaus, Sinikka. 2009. Reformation och erkännande. Skilsmäsoärenden under den tidiga reformationsprocessen i Malmö 1527-1542. Lund: Lunds universitet.

Illustration: Malmö på 1500-talet, stick av Franz Hogenberg